

תמורות ביחסי ישראל-אפריקה

הרמן בוטים

מאמר זה בוחן את התפתחותם של יחסי ישראל-אפריקה. המניעים של ישראל בכינון קשריה עם מדינות באפריקה היו בעיקר מוסריים, ונבעו גם מרצון לעקוף חרמות שהוטלו במטרה לבודד אותה. גורמים נוספים היו ניסיונות לנתק קשרים בין איומים מבית ומחוץ על ביטחונה, להקים בריתות שיחזקו את האידאליים והערכים של המדינה ויבססו אותם, ובה בעת לחזק את מעמדה כשחקנית חשובה במערכת הבינלאומית. בעלות בריתה האפריקאיות של ישראל ביקשו לבסס קשרי תרבות עם המדינה היהודית, ולרתום את מומחיותה הטכנית בתחומי הפיתוח והביטחון. כדי להוסיף ולהדק יחסים אלה תצטרך ישראל להתמקד במתן סיוע טכני לפיתוח. גישת 'העוצמה הרכה' ליחסים הדו-צדדיים היא המפתח לרכישת אהדתה של אפריקה.

מילות מפתח ישראל, אפריקה, אתיופיה, קניה, אוגנדה.

מבוא

מעורבותה לכאורה של ישראל בחילוף החטופים בקניון ווסטגייט בקניה בשנת 2013 הדגישה את חשיבותה של אפריקה בין קשריה של ישראל עם מדינות ברחבי העולם.¹ מאז הקמת המדינה היהודית הציעה אפריקה לישראל הן הזדמנויות והן אילוצים באשר להישרדות במערכת הבינלאומית. אמנם, קץ העידן הקולוניאלי העניק למדינה היהודית אפשרות לכונן קשרים עם מספר מדינות באפריקה, אולם הסכסוך בין ישראל לבין שכנותיה הערביות ערער את הקשרים הללו בראשית דרכם.² בתקופה האחרונה הביאה הופעתם של אינטרסים ביטחוניים משותפים לחידוש ולהידוק היחסים בין ישראל לבין מדינות אפריקאיות אחדות.³ מאמר

הרמן בוטים נושא תואר שלישי בלימודי הטרור מאוניברסיטת וולונגונג באוסטרליה. בעל תואר מוסמך ביחסים בינלאומיים מאוניברסיטת נוטינגהם באנגליה

זה בוחן את התפתחות היחסים בין ישראל לבין מדינות אפריקה. המניעים של ישראל בכינון קשריה עם מדינות באפריקה היו בעיקר מוסריים, וכן מרצון לעקוף חרמות שהוטלו עליה במטרה לבדוד אותה. גורמים נוספים היו רצונה של ישראל לנתק קשרים בין איומים מבית ומחוץ על ביטחונה, להקים בריתות שיחזקו את האידאליים והערכים של המדינה ויבססו אותם ולחזק את מעמדה כשחקנית חשובה במערכת הבינלאומית.

יחסי ישראל-אפריקה

במבט רחב אפשר להבחין בשלושה שלבים שהגדירו עד לא מכבר את יחסי ישראל-אפריקה: השלב הראשון התאפיין באלטרואיזם ישראלי וברצונה לשבור את החרם שהטילו עליה שכנותיה הערביות.⁴ אפריקה קידמה את הנוכחות הישראלית בברכה, שכן שני הצדדים חלקו היסטוריה של מאבקים אנטי-קולוניאליים, ומקרב המדינות המפותחות, הייתה ישראל בין הראשונות שהעניקו תמיכה לפיתוח היבשת.⁵ במקביל להחרפת הסכסוך בין ישראל לבין שכנותיה הערביות, התאפיין השלב השני ביוזמות אפריקאיות לניתוק הקשרים עם ישראל (במיוחד לאות הזדהות עם המדינות האפרו-ערביות).⁶ עם הופעתם של אינטרסים ביטחוניים משותפים בעבר הקרוב, התאפיין השלב השלישי בחידוש היחסים בין ישראל לבין בעלות-בריתה האפריקאיות משכבר הימים.⁷

בתקופה הסמוכה לתום העידן הקולוניאלי הונעה המעורבות הישראלית באפריקה משיקולים מוסריים, ומתוך רצונה של ישראל לעקוף את החרם הערבי שהוטל עליה.⁸ הן מדינות אפריקה והן ישראל סבלו מעול הקולוניאליזם, ובעקבות השואה הכיר העם היהודי בחשיבות חיזוק יכולותיהם של עמים מוחלשים, המתמודדים עם איומים רבים האורבים להם מכל עבר בעולם בלתי-יציב. למטרה זו שלחה ישראל לאפריקה בשלב הזה של היחסים מומחים לפיתוח.⁹ סיוע הומניטרי זה הכשיר את הקרקע להרחבת שיתופי פעולה בתחומי הסיוע הטכני והמיזמים המשותפים, בתוכניות חילופים שונות ובתוכניות הדרכה.¹⁰ באותה תקופה התקיים גם שילוב אינטרסים ביטחוניים, והדבר תרם אף הוא לחיזוק הקשרים. עם התפשטות המשטרים הצבאיים ביבשת, הייתה ישראל שותפה רצויה למנהיגים אפריקאים אחדים, שכן לרשותה עמד הידע המקצועי הטכני שנדרש כדי לציידם באמצעי הכפייה שסייעו להם להישאר בשלטון. בשיא שיתוף הפעולה בתחום ההגנה בשלב זה של היחסים, סייעה המדינה היהודית באימון של יחידות צבא ובהקמת ארגונים צבאיים-למחצה, וסיפקה אמצעי לחימה לבעלות-בריתה באפריקה.¹¹ בזכות יחסים אלה שיפרה ישראל את המוניטין הבינלאומי שלה, שהיווה משקל נגד לחרם הערבי. מלחמת יום הכיפורים בשנת 1973 העמידה את ישראל בדילמה בכל הנוגע למדיניות החוץ שלה. בתחילת תהליך גיבוש יחסיה עם מדינות אפריקאיות פוסט-

קולוניאליות אחדות, התבטאה ישראל נגד משטר האפרטהייד ששרר באותה עת בדרום-אפריקה. אולם, כאשר החברות האפרו-ערביות בארגון לאחדות אפריקה (OAU) לחצו על המדינות החברות שנמנו עם גוש אזורי זה לנתק את יחסיהן עם ישראל (כביטוי להזדהות עם המדינות הערביות במזרח התיכון שנלחמו בישראל), בחרה ישראל, כדי לשמר דריסת רגל ביבשת אפריקה, לכונן קשרים עם המשטר הדרום-אפריקאי, שלמרבה האירוניה נתן אז מחסה לאוהדי הנאציזם.¹⁶ שינוי גישה זה לא רק ניפץ את רכיב המוסריות במדיניות החוץ הישראלית, אלא גם, מנקודת מבטן של רוב מדינות אפריקה, הציג את המדינה היהודית כגזענית. אך המעורבות הישראלית באפריקה לא פסקה כליל, על אף תקלה זו ביחסים. אינטרסים ביטחוניים משותפים לצד אידאלים וערכים משותפים היוו פלטפורמה לקיום קשרים מתמשכים בין ישראל לבין מדינות אחדות באפריקה.

יחסי ישראל עם מדינות קרן אפריקה

מכל האזורים ביבשת אפריקה, אזור קרן אפריקה הוא החשוב ביותר לישראל. לדברי אלי כרמון, "אזור קרן אפריקה חשוב לאינטרסים הכלכליים של ישראל, ביניהם הסחר עם אסיה דרך הים האדום."¹⁷ לנוכח קרבתו של אזור זה לישראל, יש למדינה אינטרס מכריע גם שם. בהתאם לכך טיפחה ישראל קשרים עם כמה מדינות בקרן אפריקה, כדי לנתק את הקשרים הקיימים בין האיומים מבית ומחוץ על ביטחונה, לרכז את השפעתה האזורית ולחזק את האידאלים והערכים שלה. אתיופיה, אריתריאה וקניה, כולן מדינות בקרן אפריקה, חשובות ביותר מבחינת האינטרסים הישראליים. לנוכח קרבתן לסומליה, ניסתה ישראל לאגד מדינות אלה כדי שיהיו אזור חיץ מול קבוצות אסלאמיות סומליות (וקבוצות רדיקאליות אחרות), שעלולות לחבור לארגון חמאס.¹⁸ בניסיון לנתק את הקשר בין האיומים מבית ומחוץ על ביטחונה, נכנסה ישראל למערכות יחסים עם בעלות-בריתה בקרן אפריקה כדי למגר את השפעתה של איראן, החשודה בפעילות המיועדת לפגוע בישראל באמצעות חמאס. על פי צה"ל, ניסתה איראן להקים נתיב אספקת אמצעי לחימה לחמאס המקשר בין סודאן, הים האדום וחצי-האי סיני, עד רצועת עזה.¹⁹ היחסים הצוננים בין ישראל לבין איראן אינם מוגבלים לסכסוך הישראלי-פלסטיני, ושתי המדינות מעורבות גם במלחמת ריגול מרה בקרן אפריקה. מכון מחקר העוקב אחר הפעילות האיראנית באזור זה (Stratfor Global Intelligence), גילה כי ישראל הקימה בסיסי ריגול באריתריאה, שנועדו להוות משקל נגד לפעילות המעקב שמבצעת איראן באזור זה של העולם.²⁰

תיאור זה אמנם מציג מה עשויה ישראל להרוויח ממעורבותה בקרן אפריקה, אך הוא אינו מצביע במדויק על הדבק הקושר בין אתיופיה, אריתריאה וקניה לבין ישראל. לנוכח העובדה שמדינות אלה, יחד עם הרפובליקה של דרום-סודאן

שהוקמה אך לאחרונה, הן בעיקרן יהודי-נוצריות, בניגוד לסודאן, סומליה ואיראן שבהן גוברת השפעת האסלאם, נראים מערכי הבריתות באזור זה כהתנגשות בין תרבויות, המעמידה זה מול זה שני גושים דתיים מתחרים. לחיזוק תפיסה זו, איים ארגון אל-שבאב האסלאמי שמקורו בסומליה בנקמה על תביעתה של ישראל ביחס למזרח-ירושלים, שם נמצא מסגד אל-אקצה, שהוא השלישי בקדושתו באסלאם.²¹ בדרך מסוימת אפשר לטעון כי מעורבותה של ישראל בקרן אפריקה נועדה בחלקה לחזק את ההיבטים הדתיים העומדים ביסוד האידאלים והערכים שלה.

יחסי ישראל – אתיופיה

הניתוח לעיל מציע הערכה מקיפה של הדינמיקה המכתיבה את מעורבותה של ישראל בקרן אפריקה. עם זאת, הבנה מעמיקה יותר של תופעה זו מחייבת להעריך את אופיים הלכה למעשה של יחסיה של ישראל עם כמה מבעלות-בריתה החשובות ביותר באזור זה.

נוסף לקניה, אתיופיה היא בעלת-הברית החשובה הנוספת של ישראל בקרן אפריקה. היחסים בין שתי המדינות התבססו על הרצון לחזק את קשריהן התרבותיים ההדדיים, ועל השאיפה לתת מענה לאינטרסים הביטחוניים המשותפים שלהן. הקשרים בין ישראל לבין אתיופיה החלו עוד בתקופת התנ"ך, כאשר בימי ממלכת שלמה ביקרה מלכת שבא מאתיופיה בישראל.²² הקיסר האחרון של אתיופיה, היילה סלאסי, ראה עצמו כצאצא של יהודים. כאשר בוצעה נגדו הפיכה בשנת 1960 העמידה ישראל לרשותו מטוס כדי להטיסו למקום מבטחים, ומשם עלה בידו לדכא את ההפיכה. היחסים בין המדינות התקררו רק במהלך מלחמת יום הכיפורים. באתיופיה שוכנים משרדיו הראשיים של הארגון לאחדות אפריקה, ולכן היא לא יכולה לנקוט יוזמה עצמאית כאשר המדינות האפרו-ערביות לחצו להחרים את ישראל, כאות הזדהות עם המדינות הערביות שהיו מעורבות במלחמה זו.²³ עם זאת, ההתפתחויות שתוארו לעיל לא הביאו לקץ היחסים בין אתיופיה לבין ישראל, שכן ללא קשר לקשרי התרבות ההדדיים, המשיכו שתי המדינות לפתח קשרים מועילים לשני הצדדים, שביסודם עמדו אינטרסים ביטחוניים משותפים. לדוגמה, ישראל היא אחת מספקיה הצבאיים החשובים של אתיופיה, ובמהלך מלחמת העצמאות של אריתריאה תמכה ישראל באדיס אבבה. נראה כי לנוכח יחסיה הצוננים של ישראל עם שכנותיה הערביות, היא רצתה למנוע מצב שבו "הים האדום יהפוך לים הערבי".²⁴ השאיפה הישראלית באותם ימים הייתה להגביל את ההשפעה הערבית באזור זה של העולם ואת האיומים החיצוניים על ביטחונה, והדבר הניע אותה להפגז בשנת 2009 שיירת כלי רכב נושאי טילים איראניים שהייתה מיועדת לרצועת עזה, אשר עשתה את דרכה בסודאן.²⁵ קשה לדמיין את

הצלחתה של ישראל בביצוע פעולה זו ללא שיתוף הפעולה של אתיופיה, הנהנית מקרבה גיאוגרפית לים האדום.

יחסי ישראל-אוגנדה

אף על פי שאוגנדה אינה נמצאת בקרן אפריקה, העריכה ישראל את פיתוח וטיפול היחסים עמה כצעד ראוי וכדאי. בעבר הייתה מדינה מזרח-אפריקאית זו מעורבת בסוגיה ביטחונית ישראלית. בשנת 1976 חטפו טרוריסטים פלסטינים וגרמנים מטוס 'אייר פרנס' שהטיס בעיקר אזרחים ישראלים, והסיטו אותו ממסלולו – תוך שיתוף פעולה של אידי אמין, שכיהן אז כנשיא אוגנדה – לנמל התעופה הבינלאומי אנטבה באוגנדה. במבצע צבאי שתוכנן בקפידה עלה בידי ישראל לחלק את בני הערובה.²⁶ בנסיבות רגילות, היה תפקידה של אוגנדה באירוע טרור זה מספיק כדי להרחיקה מרשת בעלות-בריתה של ישראל ביבשת אפריקה. אולם לא כך היה בעידן שלאחר המלחמה הקרה, שכן היא התגלתה כבעלת-ברית אסטרטגית של ארצות-הברית באזור זה. לנוכח העובדה כי בזמן מסוים חלקה אוגנדה גבול עם סודאן, היא נתפסה בעיניים אמריקאיות כעומדת בפרץ מול היצוא דרומה של פונדמנטליזם אסלאמי, שמקורו בעיר חרטום שבסודאן.²⁷ בתפקיד זה שירתה אוגנדה לא רק את האינטרסים האמריקאיים, אלא גם נתנה מענה לאינטרסים הביטחוניים שלה עצמה. בתקופה כלשהי תמך הממסד בחרטום בקבוצות של מורדים אוגנדיים – 'צבא ההתנגדות של האל' (LRA) ו'החזית הדמוקרטית המאוחדת' (ADF) – ככל הנראה כתגובה לתמיכתה של אוגנדה בקבוצת המורדים של צבא השחרור העממי של דרום-סודאן.²⁸ הופעתה של סודאן כאיום משותף לאוגנדה, לארצות-הברית ולישראל הייתה עילה מספקת להמשך שיתוף הפעולה בין ירושלים לבין קמפלה. בעת האחרונה אכן התבססו היחסים בין שתי המדינות על שיקולים ביטחוניים מסוימים. בשנת 2013 גירשה ישראל מהגרים בלתי-חוקיים סודאנים ואריתראים לאוגנדה, כחלק מתוכנית להשיב אותם בסופו של דבר למדינות המוצא שלהם. על פי דיווח בעיתון **הארץ**, הייתה ישראל אמורה לספק לאוגנדה בתמורה פגזים ארטילריים ומרגמות, ולשדרג את מטוסי חיל האוויר שלה.²⁹ בכך שאוגנדה הסכימה לארח את המגורשים מישראל לתקופת מעבר, היא סייעה לישראל להיפטר מאנשים שהיו עלולים להוות נטל על כלכלתה, ובמקרים מסוימים אף להפוך לאיום ביטחוני מבית. חיזוק יכולותיה הצבאיות של אוגנדה שירת את האינטרסים של שני הצדדים, שכן קמפלה יכולה עתה להשתמש באמצעי הלחימה המשופרים שלה לא רק כדי לשמור על מאזן הכוחות מול סודאן, אלא גם כדי להגביר את מעורבותה בסומליה, שם נלחמת אוגנדה בארגון אל-שבאב. שיקולים אלה מרכזיים וחיוניים גם בעבור ישראל, במסגרת שאיפתה לנתק את הקשרים בין האיומים על ביטחונה מבית ומחוץ.

יחסי ישראל-קניה

על פי גליה צבר, "קניה היא אחת המדינות החשובות ביותר מבחינתה של ישראל ביבשת אפריקה. מאז שנת 1963 מקיימות שתי המדינות מערכת יחסים קרובה והדוקה, המיטיבה על פי רוב עם שני הצדדים.³⁰ יחסי ישראל-קניה מבוססים בעיקר על שני תחומים: ראשית, מלבד מישראל העכשווית, היוותה קניה את המולדת העתידיה הנוספת בעבור יהודים ששאפו להקים מדינה משלהם - ציון. שנית, בשנים שהובילו להקמתה של מדינת ישראל, מילאה קניה תפקיד במאבקו של העם היהודי בקולוניאליזם.

הקשרים בין שתי המדינות החלו להיווצר בראשית המאה ה-20. בקונגרס הציוני השישי שהתקיים בשנת 1903 הציע ג'וזף צ'מברליין, שר המושבות הבריטי, חלק משטחה של קניה להקמת מדינה יהודית אוטונומית, במסגרת תוכנית הידועה בשם "תוכנית אוגנדה". למרות שהצעה זו נדחתה בקונגרס הציוני השביעי בשנת 1905, מספר משפחות יהודיות היגרו לקניה בכל זאת. בשנת 1913 נבנה בית כנסת בניירובי, בירת קניה, ומאז תחילתו של זרם מהגרים ראשוני זה נוספו לו מאות יהודים, שראו במדינה מזרח-אפריקאית זו את מולדתם העיקרית.³¹ במובן זה, אפשר לייחס את היחסים הלבביים השוררים בין ישראל לבין קניה לעובדה שמדינה זו עלתה בעבר כבית לאומי אפשרי לעם היהודי. למרות שתוכנית זו לא התממשה, תרם זרם המהגרים היהודים למדינה זו להתהוותו של קשר היסטורי מתמשך בין קניה לבין ישראל.

מאבקים אנטי-קולוניאליים סייעו אף הם ביצירת היסטוריה משותפת בין שתי המדינות. בשנת 1947 הקימו הבריטים מחנה מעצר באתר Gilgil בחלקו הקנייתי של עמק השבר הסורי-אפריקני, שם הוחזקו במאסר חברי ארגוני המחתרת היהודיים, האצ"ל והלח"י. מורדים אלה טופלו אז על ידי אנשי הקהילה היהודית שהתיישבו קודם לכן בקניה. אחדים מאסירי האצ"ל והלח"י שנפטרו בתוקפת מעצרם נקברו במדינה מזרח-אפריקאית זו.³² בשלהי העידן הקולוניאלי, תרומה עקיפה זו של קניה להיסטוריה של המדינה היהודית שבדרך הייתה בסיס טוב לטיפול הקשרים בין ישראל לבין קניה. טענה נוספת התומכת בתפיסה זו היא שאזרחי קניה עצמם יכלו להזדהות בנקל עם ההתנסות האנטי-קולוניאלית של היהודים. במאבקם להביא לסיום השליטה הבריטית בארצם, פתחו הקנייתים במרד 'מאו מאו' (Mau Mau), אשר בדומה לתנועת המרי היהודית, גם מנהיגיה של תנועה אנטי-קולוניאליסטית זו נאסרו.³³ במובן זה היו שתי המדינות מאוחדות באמצעות מאבק היסטורי משותף נגד הדיכוי הקולוניאלי.

כפי שצוין לעיל, הובילה מלחמת יום הכיפורים לירידת מדרגה ביחסי ישראל עם בעלות-בריתה באפריקה. בכל הנוגע לקניה, הדבר לא פגם ביחסים הבין-אישיים שהמשיכו להתקיים, וכפי שיפורט להלן, שתי המדינות המשיכו לשתף פעולה

בתחום הביטחוני, גם אם באופן סמוי. יש לציין בהקשר זה, כי בתקופה זו רכשה קניה מישראל ספינות טילים וכן טילים מדגם **גבריאל**, וסייעה בחילוץ האזרחים הישראליים שהוחזקו באוגנדה כבני-ערובה על ידי טרוריסטים פלסטינים וגרמנים.³⁴ היחסים בין שתי המדינות חזרו למסלולם בשנת 1988 וכעבור שש שנים, אחרי ביקורו בישראל של נשיא קניה, דניאל אראפ מוי, מינתה קניה את שגרירה הראשון בישראל.³⁵ למרות שלא עלה בידי המחבר לקבוע אילו גורמים הביאו למעשה לנרמול היחסים בין המדינות, עדיין סביר להניח כי ההיסטוריה הממושכת, לצד אידאליים, ערכים ואינטרסים משותפים, הם אלה שהיטו את הכף לטובת חידוש הקשרים.

תחומי שיתוף הפעולה בין ישראל וקניה

יחסי ישראל-קניה מתקיימים כמעט בכל התחומים. במהלך השנים טיפחו שתי המדינות יחסים בין-אישיים, מדיניים, מסחריים וכלכליים, וכן שיתוף פעולה בתחומי הטכנולוגיה, הביטחון, התרבות והאקדמיה. לטובת הדיון התמציתי, מחולק סעיף זה לסקירה של הפיתוח החברתי-כלכלי ושל תחומי שיתוף הפעולה הביטחוני.

שיתוף פעולה בפיתוח חברתי-כלכלי

בדומה למאפיינים של שיתוף הפעולה הישראלי עם שאר מדינות אפריקה, השיתוף עם קניה נבע ברובו ממניעים מוסריים, וכן מהצורך לשמר את התחרותיות הגלובלית של הכלכלה הישראלית. על פי עליזה בלמן ענבל, "באותו אופן שבו אנו מהווים מעצמת היי-טק, אנחנו יכולים להפוך למעצמת פיתוח טכנולוגי, שכן בעיותינו הן גם בעיותיהם, והמומחיות שלנו תואמת לצרכים שלהם".³⁶ באמצעות הנחה זו מדגישה ענבל כי ההיבט המוסרי של הטכנולוגיה אינו מתמצה בשיפור חייהם של אלה המחזיקים בה, ויש לחלוק אותה גם עם אלה שאינם שותפים לה. היגיון זה תואם לטיעון הקודם של המחבר בדבר מקומו של האלטרואיזם במעורבותה של ישראל ביבשת אפריקה. בנוסף למאבקים ההיסטוריים האנטי-קולוניאליים המשותפים, הושיטה ישראל יד לאפריקה במידה מסוימת גם מכיוון שהיא חשה מחויבות והזדהות.

בניגוד להיגיון זה, חתמו ישראל וקניה על סדרה של הסכמים דו-צדדיים ושל מזכרי הבנות שכללו, בין היתר: הסכם לשיתוף פעולה טכני ומדעי (1989), הסכם לבניית יכולות בתחומי ניהול משאבי מים, טכנולוגיות והשקיה (2009) ומזכר הבנה בדבר שיתוף פעולה בתחום הדיג (2011).³⁷ פרוטוקולים אלה סללו את הדרך לניהול קשרי סחר בהיקפים משמעותיים בין שתי המדינות. על פי מידע שפרסם מכון היצוא הישראלי, יחסי הסחר הדו-צדדיים הסתכמו בשנת 2012 ב-139 מיליון דולר בקירוב, והיוו 8% מן הסחר הכולל של ישראל עם אפריקה בשנה זו.³⁸ עם זאת, בדומה לקשרי הגומלין של אפריקה עם מדינות העולם המפותחות,

יחסי ישראל-קניה מגלמים אי-שוויון פוטנציאלי ביחסי הסחר בין הצדדים. בעוד ישראל מייצאת לקניה סחורות תעשייתיות בעלות ערך גבוה כגון ציוד המשמש בתחבורה ובביטחון, וכן ציוד רפואי ואלקטרוני, קניה מוכרת לישראל בעיקר סחורות המבוססות, בין היתר, על מוצרים מן החי ומן הצומח, וגם מוצרי עץ.³⁹ על אף שבשנים האחרונות מאפילים יחסיה של ישראל עם הודו, סין ומזרח-אירופה במידה רבה על יחסיה עם אפריקה, מסייעים הקשרים עם אפריקה לשמור על התחרותיות של הכלכלה הישראלית.⁴⁰ על פי חברת הייעוץ הבינלאומית מקינזי, המפתח להישרדותם העתידית של תאגידים גלובליים הוא "חדשנות למטרות רווח במדינות המאופיינות בעלות נמוכה ובצמיחה מהירה".⁴¹ חרף המשבר הכלכלי העולמי, רשמו בשנת 2012 כרבע ממדינות אפריקה שיעור מרשים של צמיחה כלכלית בשיעור של 7% ומעלה.⁴² למרות שהיקף הסחר של ישראל עם מדינות אפריקה נופל מזה שהיא מנהלת עם מדינות אסיה ועם ארצות-הברית, למעט יהלומים, ממשיכה מדינת ישראל לייצא לאפריקה סחורות בשווי ניכר של 1.3 מיליארד דולר.⁴³

שיתוף פעולה ביטחוני

ישראל וקניה נטו למשוך אליהן אויבים משותפים, בין היתר בגלל ערכיהן הדומים בעולם של תרבויות מתחרות. כדי להתמודד עם בעיה זו, התאפיין שיתוף פעולה זה בכך שישראל הציעה יכולות צבאיות, וקניה מצידה העמידה לרשותה את הבסיסים הקדמיים ליישומן של יכולות אלה.

בשלב הגיבוש של שיתוף פעולה זה, סייעה קניה לישראל בכך שהציעה לה פלטפורמה לניהול פעילות ריגול ופעולות נגד טרור ביבשת אפריקה. כמו כן, כאשר תכננה ממשלת ישראל את מבצע יהונתן (לחילוץ בני הערובה מאנטבה) היא הסתמכה באופן מרחיק לכת על מדינה מזרח-אפריקאית זו. ברוס מקנזי, יליד סקוטלנד שהיה קשור למוסד, שכנע את ג'ומו קניאטה, נשיא קניה דאז, לאפשר לישראל לאסוף מודיעין בקניה ולתדלק שם את מטוסיה במהלך הפעולה.⁴⁴ מקנזי נרצח מאוחר יותר – בשל חלקו במבצע זה – על ידי סוכניו של אידי אמין שפוצצו את המטוס שבו הוא טס. כאות הוקרה לתרומתו של מקנזי להצלחת מבצע יהונתן, יזם מאיר עמית, ראש המוסד דאז, נטיעת חורשה לזכרו בישראל.⁴⁵

קשריה של קניה עם ישראל, ובמיוחד תמיכתה במהלך מבצע יהונתן, הפכו אותה ליעד "לגיטימי" של ארגונים פרו-פלסטיניים. בשנת 1980 קיבלה קבוצה ערבית אחריות לפיצוץ שאירע במלון **נורפולק**, תוך אזכור תפקידה של קניה במבצע החילוץ באנטבה כמניע למעשה הטרור.⁴⁶ למרות שההתקפה על מלון **נורפולק** סימלה את התפשטות הסכסוך הישראלי-פלסטיני לשטחה של קניה, רק בתחילת שנות האלפיים הפכו אינטרסים ישראלים למטרה ישירה של ארגונים

פרו-פלסטיניים. בשנת 2002 ביצעו מחבלים מטעם תנועת אל-קאעדה פיגוע התאבדות במלון פרדייז שהיה בבעלות ישראלית בעיר החוף הקנייתית מומבסה, וכן ניסיון להפיל מטוס 'ארקיע' שבו היו אזרחים ישראלים.⁴⁷ התפתחויות אלו, לצד התפתחות מעמדה של קניה כשדה מערכה במלחמה בטרור במזרח-אפריקה, הניעו את שתי המדינות להדק את שיתוף הפעולה הביטחוני ביניהן, ובשנת 2011 חתמו ישראל וקניה על הסכם לשיתוף פעולה בסוגיות של ביטחון הציבור.⁴⁸ במקביל לתרומת ההיסטוריה הארוכה של שיתוף פעולה בין ישראל לבין קניה להידוק הקשרים בין המדינות, היא גם הטילה מגבלות על יכולתם של הצדדים לקיים קשרים מועילים עם שחקנים אחרים בזירה הבינלאומית. בהקשר זה, אויביה המוצהרים של ישראל צפויים להפוך לאויביה של קניה, ולהיפך. בשנת 2013 עורר מפגש שהתקיים בכווית בין נשיא קניה, אוהורו קניאטה, לבין נשיא הרשות הפלסטינית, מחמוד עבאס, דאגה רבה בישראל. שני המנהיגים נפגשו בשולי ועידת הפסגה האפריקאית כדי לדון באפשרות פתיחתה מחדש של שגרירות פלסטין בניירובי, ובהבטחת חלקת קרקע עבור נציגות פלסטינית.⁴⁹ אף על פי שהייתה הצדקה מסוימת לדאגתה של ישראל בגלל פגישה זו, שיטת 'משחק סכום אפס' שעל פיה היא תפסה את ברית ישראל-קניה לא הותירה מרחב לאף אחת מהן לפתח קשרים מועילים עם שחקנים שנתפסו עד כה כאויבים של אחת המדינות. תפיסת 'משחק סכום אפס' של שיתוף הפעולה בין ישראל לבין קניה בולטת במיוחד כאשר הדברים מגיעים לחילופי אישים. בתגובה לפגישה שהתקיימה בין קניאטה לבין מחמוד עבאס, הזהיר פרנסיס נדגווה, העומד בראש 'מועדון שלום' – ארגון שחברים בו כשלושת אלפים אזרחי קניה שלמדו במהלך השנים בישראל: "יש להתייחס אליו בזהירות, משום שיש לכך השלכות מדיניות".⁵⁰ עצם קיומו והתנהלותו של 'מועדון שלום' מחדדים את הרעיון שאפשר אמנם לבסס את יחסי ישראל-קניה על שיתוף פעולה בנושאים כלכליים וביטחוניים מסוימים, אך אין להמעיט בערכן של קבוצות שדולה שמקורן בקשרים רגשיים שהתפתחו לאורך השנים בין המדינות.

סיכום

חרף העובדה שיחסי ישראל-אפריקה ידעו קשיים בעבר, ישראל ובעלות-בריתה באפריקה ממשיכות לשתף פעולה גם במאה ה-21. האינטרסים הישראלים נעו סביב מוסריות, הרצון לעקוף את החרמות שהוטלו על ישראל במטרה לבודד אותה, ולנתק את הקשר בין איומים פנימיים מבית ומחוץ על ביטחונה, חיזוק האידאליים והערכים שלה, ובה בעת במטרה לחזק את מעמדה הבינלאומי. מהצד השני ביקשו בעלות-בריתה האפריקאיות של ישראל לגבש קשרי תרבות עם ישראל, ולרתום לטובתן את מומחיותה הטכנולוגית בתחומי הפיתוח והביטחון.

שיתוף הפעולה הביטחוני ממשיך להוות נושא קבוע במעורבותה של ישראל ביבשת אפריקה, אך כדי לייצב את קשריה עם היבשת, צריכה ישראל לשים דגש רב יותר על סיוע בפיתוח, תוך הגברת הסיוע הטכני למטרה זו. הסיוע הטכני שהעניקה הסוכנות הישראלית לסיוע ולשיתוף פעולה בינלאומי (מש"ב) באפריקה בשנות השישים מגלם פוטנציאל לחולל שינוי יותר מן התרומות שמדינות אפריקה מקבלות ממרבית המדינות המפותחות. בטווח הארוך, גישת 'העוצמה הרכה' ליחסים הדו-צדדיים היא המפתח לזכייה באהדתה של אפריקה.

הערות

- 1 Martin, Patrick, "Israel's ties with Kenya go back a long way," *The Globe and Mail*, September 23, 2013, <http://www.theglobeandmail.com/news/world/israels-ties-with-kenya-go-back-a-long-way/article14490379/>
- 2 Purkiss Jessica, "The Westgate mall attack highlights Kenya-Israel ties," *Middle East Monitor*, September 27, 2013, <https://www.middleeastmonitor.com/articles/africa/7551-the-westgate-mall-attack-highlights-kenya-israel-ties>
- 3 שם.
- 4 Kraft Dina, "With new investments, Israel again is looking to Africa," *JTA*, June 6, 2011, <http://www.jta.org/2011/06/06/news-opinion/israel-middle-east/with-new-investments-israel-again-is-looking-to-africa>
- Singh Ningthoujam Alvite, "Military ties bind Israel and Kenya," *Asia Times Online*, October 9, 2013.
- 5 ראו לעיל: Singh Ningthoujam Alvite, 2013
- 6 ראו לעיל: Martin, Patrick, 2013
- 7 ראו לעיל: Purkiss Jessica, 2013
- 8 ראו לעיל: Singh Ningthoujam Alvite, 2013; Kraft Dina 2011, op cit
- 9 ראו לעיל: Kraft Dina, 2011
- 10 ראו לעיל: Singh Ningthoujam Alvite, 2013
- 11 שם.
- 12 ראו לעיל: Singh Ningthoujam Alvite, 2013; Kraft Dina 2011, op cit
- 13 ראו לעיל: Kraft Dina, 2011
- 14 ראו לעיל: Singh Ningthoujam Alvite, 2013
- 15 שם.
- 16 ראו לעיל: Purkiss Jessica, 2013
- 17 Matthieussent Delphine 2013, "Kenya long seen as key Israeli ally in troubled region," *Fox News*, September 24, 2013, <http://www.foxnews.com/world/2013/09/24/kenya-long-seen-as-key-israeli-ally-in-troubled-region/>
- 18 ראו לעיל: Purkiss Jessica, 2013
- 19 שם.
- 20 שם.
- 21 שם.
- 22 מלכים א', פרק י', א-י"ג.

- 23 ראו לעיל: Martin Patrick, 2013
- 24 ראו לעיל: Purkiss Jessica, 2013
- 25 ראו לעיל: Martin Patrick, 2013
- 26 ראו לעיל: Purkiss Jessica, 2013
- 27 Mwenda Andrew, ינואר 2010, ראיון בקמפלה, אוגנדה
- 28 Izama Angelo, ינואר 2010, ראיון בקמפלה, אוגנדה
- 29 ראו לעיל: Martin Patrick, 2013
- 30 שם.
- 31 שגרירות קניה בתל-אביב, "Kenya-Israel Relations", פרסום של שגרירות קניה בישראל.
<http://www.kenyaembassytlv.org.il/209618/Kenya-Israel-Relations>
- 32 שם.
- 33 "Kenyatta arrested in security raid," *BBC, On this Day*, October 21, 1952,
http://news.bbc.co.uk/onthisday/hi/dates/stories/october/21/newsid_3754000/3754366.stm
- 34 ראו לעיל: Martin Patrick, 2013
- 35 ראו לעיל: Kenya Embassy Tel Aviv
- 36 ראו לעיל: Kraft Dina, 2011
- 37 ראו לעיל: Kenya Embassy Tel Aviv
- 38 ראו לעיל: Matthieussent Delphine, 2013
- 39 ראו לעיל: Kenya Embassy Tel Aviv
- 40 Dabbs Brian, "Israel Targets East Africa With Kenya Security Pact," *World Politics Review*, November 28, 2011,
<http://www.worldpoliticsreview.com/articles/10765/israel-targets-east-africa-with-kenya-security-pact>
- 41 ראו לעיל: Kraft Dina, 2011
- 42 Moodley Sashnee, "Seven of Australia's Ten Fastest Growing Mining Firms Have Assets in Africa—Minister," *Mining Weekly*, September 13, 2013,
<http://www.miningweekly.com/article/african-mining-is-an-attractive-investment-for-australia-2013-09-13>
- 43 ראו לעיל: Kraft Dina, 2011
- 44 Yossi Melman, "A history of cooperation between Israel and Kenya," *The Jerusalem Post*, September 23, 2013, <http://www.jpost.com/Diplomacy-and-Politics/Analysis-Israel-and-Kenya-blood-ties-326880>
- 45 שם.
- 46 Laing Aislinn, "Nairobi assault: Kenyan terrorist attacks since 1980," *The Telegraph*, September 21, 2013, <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/africaandindianocean/kenya/10325230/Nairobi-assault-Kenyan-terrorist-attacks-since-1980.html>
- 47 "Kenya terror strikes target Israelis," *BBC News Africa*, November 28, 2002, <http://news.bbc.co.uk/2/hi/africa/2522207.stm>
- 48 Lappin Yaakov, "Israel, Kenya sign anti-terror, anti-crime pact," *The Jerusalem Post*, November 21, 2011, <http://www.jpost.com/Diplomacy-and-Politics/Israel-Kenya-sign-anti-terror-anti-crime-pact>
- ראו לעיל: Kenya Embassy Tel Aviv

Star Reporter, "Israel seeks clarification on Palestine Embassy," *The Star*, 49
November.22, 2013,
<http://www.the-star.co.ke/news/article-144593/israel-seeks-clarification-palestine-embassy>
שם. 50